

EEN OCULAERE INSPECTIE IN 1599

Inleiding

In het Oudarchief Rhenen bevindt zich onder inv.nr. 105 een lezenswaardig stuk. Het bevat aantekeningen van een oculaire inspectie door gecommitteerden van de politie gehouden over de toestand van de straten, stegen en wegen buiten de stad Rhenen. Blijkbaar was het nodig om zo nu en dan eens te controleren of bewoners van de vrijheid zich gemeenschapsgrond hadden toegeeeigend, door erfafscheidingen als wallen en tuinen te ver op openbare wegen waarover de overheid het toezicht had, op te trekken of daarop bomen te planten. Hoewel het in het Oudarchief het enige stuk is met een dergelijke rapportage, wordt meerdere keren verwezen naar een voorgaande inspectie, in die gevallen waarin de overtreder de zaak nog niet had rechtgezet.

In de ordonnantie op de administratie der Justitie en Politie van 1546¹ is niets te vinden over regels of voorschriften waarop deze inspectie kan stoeien. Er is wel een artikel opgenomen dat handelt over het onderhoud van straten maar dat bepaalt slechts dat men moest opdraaien voor de onderhoudskosten van het stuk straat *'zoe verre zijn huijs ofte erfve streckende es'* (art CXXXI). Ook wordt in deze ordonnantie gesproken over een schouw over de stadsgrachten en andere wateren en andere grachten waarop men toen van oudsher al toezicht hield (art XV). Alle watergangen en sloten binnen de stad zowel als in de vrijheid gelegen, moesten op de 4e mei en de 17e september worden geschouwd (art CLI).

In deze inspectie echter gaat het over heiningen en wallen die ten onrechte op gemeenschapsgronden werden geplaatst en daarvan moesten worden verwijderd. We mogen aannemen dat er in latere jaren door de stadsbestuurders nadere regels gesteld zijn, uitgaande van bovengenoemde artikelen van de ordonnantie, maar een direct verband tussen deze inspectie en de ordonnantie is nu niet te leggen.

1. De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht, uitgeg. door R. Fruin Th. Azn, 3 dln, 's-Gravenhage 1892, 1897 en 1903 (W.O.V.R., I, 13) pag 385 - 420

Lezing van het rapport is om een paar redenen interessant:

Allereerst worden een aantal bewoners voor wie genealogen belangstelling zouden kunnen hebben, met naam en toenaam genoemd. Verder worden er enkele bekende en onbekende veld- en perceelsnamen vermeld, maar een exacte situering zal na bijna vier eeuwen in de meeste gevallen ondoenlijk blijken. Tenslotte worden er voor de overtredingen boeten uitgedeeld in vier(!) verschillende muntsoorten waarvan dan ook moet worden aangenomen dat die in die tijd in onze omgeving in omloop waren.

De gecommiteerden van de politie beginnen op 11 juni 1599 bij de 'berchmolen' van Willem Zarsen, gaan verder tot aan de *Grift*, draaien via 'Heijmensteijn' noordwaards om de stad heen om bij de 'wesmolen' (66k van Willem Zarsen!) te eindigen. Op de tweede dag van hun inspectietocht, de 12e juni 1599, zijn ze op bezoek in de 'buirschap van Elst'. De gecommiteerden hebben heel duidelijk de opdracht vooral te kijken naar wie schade heeft toegebracht aan de openbare weg door daar iets op te trekken of te poten waardoor de weg met name versmald is.

Overtreders en overtredingen

Zo lezen we dat als eerste Willem Zarsen, 'mollenaer', geordonneerd wordt *'het aengemaecte landt vanden heeren wech aen het werff van de berchmolen ongebout te laten leggen tot gemeent ende tot den heeren wech in breete zoe den zelve heeren wech van oudts geweest is'*.

Aan het einde van de eerste inspectiedag komt men voor de tweede maal bij Willem Zarsen terecht, nu bij zijn andere molen, als hem wordt meegegeeld *'de wall vanden hoff aende wesmolen te slichten ende dezelve affheijnnonge te setten opte bepalinge ende limiten vanden drup van zijn achterhuijs ter cause dat dezelve wall te wijf op den heeren wech geset is'*.

Zo zijn er meer overtreders:

Jan van Buirmalsen dient *'de wall van het camptgen gecomen van Reijer Jansz aff te steecken op dat den wech mach comen in zijn behoirlicke breete dat twee wagens malcanderen bequamelicken wijcken moegen'*.

Een overeenkomstige opdracht krijgt Corn. van Gelder.

Aan Adriaen Petersen Cromsteven wordt opgedragen *'den dwarstuijn staende tusschen zijn weijtgen ende den stadtsgrondt (de welck Jacob Cornelis Schutmeester tegenwoirdich is gebruijckende) op te trecken ende te setten aenden pappelenboom ende dat vande zelve linea recta tot inde Grift toe'*.

De precieze plaats waar deze pappelenboom of populier heeft gestaan, zal nooit meer vastgesteld kunnen worden, maar omdat hier ook de Grift wordt genoemd, is het ongetwijfeld onder aan de Greb in de buurt van de sluis. Adriaen Peters wordt eveneens opgedragen *'de affgehouden willich'* te repareren, maar hoe iemand een omgehakte of omgezaagde boom moet herstellen, vermeldt het rapport niet.

Henrick de Bruijn moet *'den tuijn ten noorden van Heijmensteijn setten mid sloots volgens voorgaende policie'*.

Dan wordt er ook nog een niet bij name genoemde *'eijgenaer vanden voorsz boomen ende bepotingen'* bevolen *'de zelve alsnoch binnen zes weecken nae inspectie aff te houden'..... 'de peer pruijm boomen ende anderen bepotingen staende opte heerenwech tegens het huijs over van Grootfelt eertijts toebehoort hebbende Aelbert Goortsen Za.* In die tijd en die buurt zal iedereen wel geweten hebben wie de eigenaar was.

Als we de gecommiteerden blijven volgen op hun inspectietocht lezen we dat zij vervolgens ordonneren *'die willigen met kippen geteijckent zijnde ende langens de straet tegens de Specht staende welcke willigen zijn toebehoirende Mr Herman de Jong ende daarvan bruijcker is Dirck Jansen aff te houden'*.

Een wilg was in die tijd dus duidelijk meer dan een onderdeel van het landschap; hij had een eigenaar én een gebruiker, en dat hoefde niet per sé één en dezelfde persoon te zijn. Wie overigens de wilgen heeft gemerkt en waarom, blijft onbekend.

Vervolgens komt men bij Thonis Haen. Hem is bij een eerdere inspectie opgedragen met de magistraat een overeenkomst te treffen omdat hij zijn huis gedeeltelijk op de weg heeft gezet: *'te veraccorderen dat zijn huijs eensdeels staende opte heerstraet opte zelve plaets zoude moegen blijven staen ofte dat hij tzelve zoude doen affbreecken'*.

Men mag toch veronderstellen dat een eigenaar zich zorgen zou maken over een eventueel bevel om zijn huis af te breken maar niet Thonis: die heeft zich er niet veel van aangetrokken: *'ende zoe hij tzelve niet gedaen en heeft is beboet op xist'*.

Hij krijgt alsnog acht dagen de tijd om naar de magistraat te gaan maar laat hij ook deze keer de termijn verlopen, dan kent hij nu al vast de boete die daarop staat: *vi kr. gld*

De één na laatste die deze dag bezoek krijgt, is *'de wedue ende boedelharster van Za. Mr Adriaen van Stoutenborch'* die opgedragen krijgt *'de wech genaempt die koewtraeij breet te laten vier roeen'* omdat zij *'dezelve wech versmaelt ofte doen versmaelen heeft'*.

Via de wesmolen van Willem Zarsen zullen de gecommiteerden dan wel door de Westpoort de stad weer zijn binnen gegaan na een lange, vermoeiende dag. Want we mogen aannemen dat de overtreders niet dan na discussie zich hebben neergelegd bij de hen opgedragen herstelwerkzaamheden en de opgelegde boeten. En niet te vergeten de voorwaardelijke straffen wanneer het werk niet binnen de gestelde termijn zou zijn uitgevoerd.

Op de tweede dag, als de gecommiteerden in Elst zijn, gaan zij bij Herman Quijnt en Dirck Bruiren langs om hen te zeggen dat zij *'den tuijn staende tegens die hoffsteden over te setten buijten die willigen'*. Hetzelfde wordt gezegd van *'den tuijn staende tegens Evert van Manens hoffstede'*.

Gerrit van Harn moet de jonge boompjes langs het pasje waarvan hij de gebruiker is, verwijderen en de sloot die hij daar heeft laten graven weer dichtgooien en wel voor *'Victoris eerstcomende op een pene van xv kr guld'*. Bovendien wordt hij beboet *'vuijtoirzaecke dat hij dezelve pueten doen setten ende de voorsz sloot doen graven heeft opte heerenstraat ende dezelve heeft versmaelt'*.

Als laatste wordt in dit rapport Henrick Petersen genoemd. Hij is pachter van *'het weerdigen genaempt de Vordell'* en hij dient *'den tuijn te setten op zijn oude limiten over de graeff ende dat zoe haest als dezelve vernijewt moet weezen'*.

Als een soort postscriptum staat helemaal onderaan het rapport, na de datering en de ondertekening, nog vermeld dat Jan Thonisen Moll en Brant Roeloffsen ieder met xi st beboet zijn omdat zij *'opte heerenwech plaggen gemaelijt'* hebben.

Boeten

Wat vooral opvalt in het stuk is het gezag van de gecommiteerden. Zij dragen her en der werkzaamheden op die veel tijd kosten. En daarnaast kunnen zij overtreders beboeten en ook boeten in het vooruitzicht stellen, en zij doen dat ook, als aan de door hun gestelde voorwaarden niet wordt voldaan. In het bijzonder komen dan de grote verschillen in de opgelegde boeten naar voren.

Willem Zarsen bijvoorbeeld, als eigenaar of gebruiker van twee molens toch niet één van de armsten mogen we aannemen, krijgt achtereenvolgens slechts opgelegd: *21 st., 11 kr. gld en 11 st.*

Jan van Buirmalsen en Corn. van Gelder betalen ook ieder *11 kr.gld* als zij niet binnen zes weken na inspectie de *'wall om zijn campgen'* hebben geslecht.

Maar Adriaen Petersen Cromsteven wordt gestraft met *3 L.* En een pond in die tijd was *240 penningen*. Dus dat betekende nog al wat. Volgens een krabbel in de marge wist Adriaen er overigens bij de betaling *26 st.* van af te krijgen.

Voor Herman Quijnt en Dirck Bruiren in Elst was het helemaal schrikken: *10 L!*

En wat te denken van de (onbekende) eigenaar van de *'peer pruijm boomen ende anderen bepotingen tegens het hujs over van Grootfelt'* die mocht rekenen op *25 gouden realen* als hij de bomen enz. niet binnen zes weken na inspectie had verwijderd.

Henrick Petersen, de pachter van de Vordell in Elst, keek eveneens aan tegen een voorwaardelijke straf van *25 gouden realen*. We mogen er vanuit gaan dat Henrick de heining binnen de kortste keren op zijn oude plaats heeft gezet.

Vergeleken met de vorigen was men tegenover Thonis Haen mild: voor de eerste keer niet luisteren *11 st.* en als hij ook na deze inspectie niet met de magistraat om de tafel ging zitten over de plaats van zijn huis, dan werd het *6 kr gld.*

De weduwe van wijlen Mr Adriaen van Stoutenborch kreeg voor het versmallen van de koewtraeij *21 st.* boete. Een zelfde bedrag werd ook opgelegd aan Gerrit van Harn in Elst.

Vraag blijft waarop de bedragen waren gebaseerd. Daar zal waarschijnlijk wel nooit meer antwoord op komen. In ieder geval niet vanuit het Oudarchief in Rhenen waar voor zover is na te gaan geen vergelijkingsmateriaal is te vinden. Voorgaande en volgende oculaire inspecties zullen er ongetwijfeld zijn geweest, maar een schriftelijke weergave is niet bewaard gebleven. Het inv.nr. 105 is zo beschouwd een uniek stuk.

W.H. Strous

Op hupden den 21^{en} Junij 1654
hebben die Gecommitteerden van de
polisie achtervolgen voorgaende polisie
In datte den 23^{en} may verleden
haar getransporeert (over)
voerht opte hueren Fractor
Othoyen (over) blyten (over)
Fledert henz gelegten om oculare
Inspectie te nemen opte vermae-
linge van selue' als cirkel opte
bepotinge (over) heyminge opte
selue' wegen geset synde (over)
benonden deelde nae beproven
gebracken Daer tme' by de polisie
gedisponceert (over) pover selue' tme'
als volcht